

УДК 1(091)(092) І. Франко

ПРОБЛЕМА НАЦІОТВОРЕННЯ У ФІЛОСОФСЬКИХ ПОГЛЯДАХ ІВАНА ФРАНКА

Ірина Салига

Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000, Україна,
e-mail: irunka.leo@rambler.ru

Розглянуто проблему націотворення у теорії І. Франка, яка є одною з головних ідей для всієї української філософської спадщини та має принципове значення для України, що на той час була поділена між двома імперіями – московською та австрійською. Творення нації письменник розглядає не тільки як духовний чинник своєї творчості, але й як програму і настанову для всіх поколінь українців, бо для нього визначальною ознакою зрілості народу як нації є усвідомлення нею своєї єдності як цілого організму. Кожен повинен працювати над творенням міцної нації, яка буде здатна до самостійного культурного і політичного життя, яка зможе протистояти асиміляції інших націй та яка буде відкрита для широкого розуміння загальнолюдських культурних здобутків. Виконуючи поради Каменяра, українці створять із великої етнічної маси міцну українську націю.

Ключові слова: нація, народ, етнос, інтелігенція, мова, національна свідомість.

Питання націотворення завжди було вагомим у суспільно-політичному та духовному житті українського народу та кожної людини. Воно постійно привертало увагу і гуртувало, або ж, навпаки, робило непримиренними ворогами, але нікого не залишало повністю байдужими: філософів, письменників, політичних та культурних діячів у всі часи. Здобувши незалежність, перед українським народом постало питання творення нації, що робить цю тему особливо актуальною сьогодні.

Проблема націотворення стала предметом дослідження різних учених. Д. Донцов та В. Липинський аналізували її у сфері ідеологічних розробок, а О. Борковський та В. Старосольський намагались дати наукове тлумачення. О. Нахлік, розглядаючи багатьох українських письменників, у своїй праці, присвяченій питанням нації, не звернула увагу на творчість І. Франка. Також не згадав про Каменяра Г. Касьянов у своїй монографії про теорії націй та націоналізму. Багато дослідників цікавила тема філософських поглядів письменника. Підтвердженням тому є праці А. Пашука. І. Костецький розглядав творчість І. Франка як поета в ідейно-естетичному спектрі. Я. Козачок показав ідеї, що стосувались питань нації та соціалізму тільки у праці Каменяра “Ukraina itredenta” у полеміці з Ю. Бачинським. Т. Гундорова заперечувала феномен “каменярства”, намагаючись зняти ярлик борця, говорячи, що головними його ідеями були ідеї мистецькі, а не національні. Т. Салига доводив, що в І. Франка був споріднений сильний дух і мистецький стан. Однак ці та інші науковці не розглядали вузько проблему націотворення у філософських поглядах І. Франка. А це дає підстави для нашого дослідження.

Мета статті – розглянути філософські погляди І. Франка щодо творення нації.

Творення української нації постало як одне з найважливіших завдань в історії розвитку національно-визвольної боротьби українського народу. Річ у тому, що український народ пережив величезну руїну свого високого духовного ества: його полонізували, русифікували, румунізували, мадяризували. Він же на своїй землі був рабом і тяглом, працював на зайд і завойовників, які нівечили його душу, мову, культуру, вбивали історичну пам'ять.

І. Франко писав:

“Народе мій, замучений, розбитий,
Мов паралітик той на роздорожжу,
Людським презирством, ніби струпом, вкритий!” [1, с. 212].

Той же народ був ніби приречений:

“...в сусідів бути гноєм,
Тяглом у поїздах їх бистроїздних?” [1, с. 212].

І це тривало сторіччями. Непоко́ра, збройні вибухи справи не змінюють, бо багато чого бракувало, щоб скинути ярмо і визволитися, стати вільним. Всі зрозуміли, що не було єдності, згуртованості. Можна навести багато прикладів мужності та героїзму, відданості та жертвності, але й було чимало облуди та зради.

І ось І. Франко, зважаючи на ці історичні обставини та проаналізувавши втрати і здобутки, дійшов висновку, що український народ не зможе досягнути своєї свободи, якщо не підніметься до усвідомлення своєї національної сутності, розуміння свого високого “Я” як української нації. Народ, який становить собою масу, а не усвідомлену націю, не здатний визволитися, бо він позбавлений мети свого високого існування: він живе як стадо. Ось тому письменник робить чіткий наголос на питанні українського націотворення.

Вчений виходить із того, що в другій половині XIX–початку XX ст. відбулися значні зміни в розвитку європейських народів, що зачепило царську Росію, в якій перебувала більша частина українського народу, та цісарську Астрію з меншою частиною українців. Відмінність полягала в тому, що в австрійській займанщині українці мали українські школи (початкові та гімназії), Просвіти, НТШ, громадські та культурні товариства, українські видавництва, журнали та газети. У царській Росії все українське було заборонено, зокрема українська мова, українські школи, товариства і т. ін. Були лише “Малоросія” і “малорос”.

І ось на початку XIX ст. настав час революційних потрясінь і в Росії. І. Франко писав: “Схід Європи, а в тім комплексі також наша Україна переживає тепер весняну добу, коли тріскає крига абсолютизму і деспотизму, коли народні сили серед страшних катастроф шукають собі нових доріг і нових форм діяльності, коли невимовне горе, вдіяне народам дотеперішнім режимом, порушило найширші верстви і найглибші інстинкти людської душі до боротьби, якої результатом мусить бути повний перестрій зразу державного, а далі й громадського, соціального порядку Росії, а в тім комплексі й України” [2, с. 401]. Мислитель звертається до галицької української молоді із закликом взяти активну участь у процесах українського національного життя. “Велика доба для нашої нації почнеться з хвилиною, коли в Росії упаде абсолютизм. Останні події показують, що той упадок уже не за горами” [2, с. 402]. Письменник не покладає великих надій на ті зміни, але все-таки певні поступки будуть. Важливим є те, щоб використати політичну ситуацію з максимальною користю для українства.

На думку І. Франка, настав час, щоб збудити маси українського народу в Російській імперії з малоросійського сну і викликати в нього природне почуття української національної свідомості. Необхідно чітко і зрозуміло протиставити московському доктринаризму, імперським концепціям “єдиної і неділимої” та “православ’ю, самодержавію й обрусинію (народностей)” українську національну ідею, яка б об’єднала всі частини українського народу, що є у московській та австрійській займанщині. Народи Польщі, Литви, Фінляндії чинять опір московським русифікаційним зазіханням. “Найменше такого опору знаходив собі автократичний доктринаризм на Україні. Не тому лише, що українське слово було сковане і закнебльоване, а головне тому, що велика часть світлих українців, вихована в тих самих ідеях автократичного доктринерства, й сама ігнорувала свій український партикуляризм, у душі стидалась його, в душі признавала себе gente Ucraini, natione Russi, в душі й явно дорожила й дорожить фантомом “великої, неподільної Росії” [2, с. 403–404]. Це можна пояснити насамперед відсутністю української національної свідомості, пануванням малоросійщини.

Філософ ставить питання про вирішення кардинальної проблеми – створення української нації, включаючи всі її частини: “Перед українською інтелігенцією відкривається тепер, при свободніших формах життя в Росії, величезна дійова задача – витворити з величезної етнічної маси українського народу українську націю, суцільний культурний організм, здібний до самостійного культурного й політичного життя, відпорний на асиміляційну роботу інших націй, відки б вона не йшла, та при тім податний на присвоювання собі в якнайширшій мірі і в якнайшвидшій темпі загальнолюдських культурних здобутків, без яких сьогодні жодна нація і жодна хоч і як сильна держава не може остоятися” [2, с. 404]. Незважаючи на величезні труднощі у вирішенні цього завдання, українська інтелігенція з усіх частин України повинна докласти багато зусиль для досягнення такої доленосної мети.

Створення української нації має всі реальні підстави: єдність територіальна, економічна, мовна, психічного складу та духовної культури, бракує лише національної свідомості, яка б увінчувала єдність українського народу як єдиної національної спільноти. Ось тому І. Франко наголошував: “Ми мусимо навчитися чути себе українцями – не галицькими, не буковинськими українцями, а українцями без офіціальних кордонів. І се почуття не повинно бути у нас голою фразою, а мусить вести за собою практичні консеквенції. Ми повинні – всі без виїмки – поперед усього пізнати ту свою Україну, всю в її етнографічних межах, у її теперішнім культурнім стані, познайомитися з її природними засобами та громадськими болячками і засвоїти собі те знання твердо, до тої міри, щоб ми боліли кождим її частковим, локальним болем і радувались кождим хоч і як дрібним та частковим її успіхом, а головно, щоб ми розуміли всі прояви її життя, щоб почували себе справді, практично частиною його” [2, с. 405].

Мислитель звертав увагу на те, що буття українського народу, всі суспільні, духовні, державно-політичні, економічно-соціальні ідеали мають своє реальне та життєтворче підґрунтя в нації. “А тут синтезом усіх ідеальних змагань, будовою, до якої повинні йти всі цеглини, буде ідеал повного, нічим не в’язаного і не обмежуваного (крім добровільних концесій, яких вимагає дружнє життя з сусідами) життя і розвою нації” [4, с. 284].

У своїх творах І. Франко ще наприкінці 70-х – на початку 80-х років XIX ст. наголошував на утвердженні однорідності українського народу. Він намагався донести ідеї, які б змогли сформувати з великої української етнічної маси українську націю. Поки суспільству будуть чужі ці думки, доти буде не можливо створити націю. Не можна сказати, що цих ідеалів зовсім нема, але “не можна сказати й того, щоб їх ідейний вплив сягав надто глибоко й широко в суспільство” [3, с. 350]. Якщо в суспільстві немає єдиної думки про націю і її творення, то втілити в життя думку про незалежну і єдину українську націю буде дуже довго і важко.

Знаючи історію українського народу та враховуючи економічну і суспільно-політичну ситуацію, вчений вказує на ті основи, на яких може триматись, а згодом і успішно розвиватись, державність та українська нація. Одною з основ є генерація інтелігенції, що буде виводити з темноти і занепаду мільйони українських людей за допомогою утворення громад, які будуть саморегулюватись. Важливе місце у розвитку державності І. Франко відводить університетам і їхнім найкращим і найталановитішим викладачам, що потягне за собою вдосконалення початкових і середніх шкіл. Також, на думку філософа, не останню роль відіграє міцне і незалежне від інших гілок влади судочинство. А національно свідомою молоддю візьметься із запалом за розбудову української держави і стане на захисті національних інтересів. Всі ці чинники сформують у людей національну самосвідомість, що викличе інтерес до національного коріння, рідної мови та етнічної історії. Визріє національна ідея, що сформує національну культуру і державу, тому що нація тоді єдина, коли її дух пройнятий високою національною свідомістю.

Саме на інтелігенцію І. Франко покладає великі сподівання. Вона повинна бути рушієм і стояти біля керма народу, який прямує до національних ідеалів. Вона не повинна дрімати чи завмерти, а мусить брати ініціативу у свої руки. Мислитель закликає українську інтелігенцію не боятись труднощів і перешкод, а йти до своєї мети створення української нації, бо ніхто не зробить цю роботу за нас. Просто і легко це не буде, а тому ми мусимо набратись терпіння та рішучості й прямувати до спільної мети.

Не потрібно чекати допомоги від інших “братських” народів. Польські магнати і російський царизм сторіччями колонізували і русифікували український народ, забороняючи українську мову та культуру. Навіть на початку XX ст., коли відбувались певні революційні зрушення у самих цих державах, було чітко видно, що потепління в українському питанні немає. Незважаючи на те, що російська інтелігенція зробила для себе і свого народу великі зрушення, питання української нації залишаються закритими. “Українська суспільність мала нагоду переконатись, що справа українського слова, українського розвою чужа для великоруської суспільності; що та суспільність також засліплена своїм державним становищем, у справах державних думає так само, як її бюрократія... і, видержавши ostrу боротьбу з отсею всесильною бюрократією, українській суспільності прийдеться видержати хронічну, довгу, але не менш важку боротьбу з російською суспільністю та крок за кроком відвойовувати собі у неї право на самостійний розвій” [5, с. 279]. Отже, українці самі повинні об’єднатись і творити свою незалежну і міцну націю. Ці слова І. Франка звучать зараз для нас гостро і влучно, актуальна співзвучність зі сучасними подіями незаперечна. І тепер метою інтелігенції залишається проводити своє життя в чесній, продуктивній громадській праці.

Як наголошує письменник, прогресивні та інтелігентні люди в дусі виконання цивілізаційної роботи на користь національних інтересів повинні доносити важливість національних ідей до всього суспільства, а особливо молодого покоління, давати об'єктивну оцінку діям політиків і гуртувати навколо себе прогресивну молодь. Допомогати в створенні, розповсюдженні й ознайомленні з новою українською літературою, критичними науковими працями і винаходами, що піднімуть загальний авторитет української науки і культури, взяти на себе видавничу роботу, щоб створити живу й актуальну пресу (місячники, тижневики) та ґрунтовні аналітичні праці й монографії. “Боротьба з деструктивними ідеями була б можлива лише в такому разі, якби суспільство розпоряджало відповідними засобами. Ті засоби – слово, преса, свобода думки і свободна наука” [3, с. 374]. Розвиток кожної окремої особистості буде піднімати загальний рівень культури всієї держави, що позитивно відобразиться на національній свідомості українців.

Молодь – це одна з прогресивних і дієвих верств населення, яка зможе досягнути багато зрушень у націоналах питаннях. Саме їй І. Франко приділяє багато уваги у своїх статтях, звертаючись до неї “мої молоді приятелі”, закликає до роботи над собою і дій на користь своєї майбутньої держави. Каменяр розумів, що ідеї, які сповідує кожна людина, не виникають на порожньому місці, а навіюються і формуються у сфері її життя, серед якої вони родились та виховувались, і в тому часі, в якому вони існують. Кожна людина не є відірвана від свого оточення, виховання, дитинства, культури та релігії. Всі ці чинники формують свідомість індивідуума. Тому мислитель поставив собі за мету виховувати молодь так, щоб їхня національна свідомість була міцною, а ідея української національної єдності пріоритетною. Звертаючись до молоді, як до однієї з основ, на яких буде триматись і розвиватись українська нація, він акцентує увагу на консолідації українського народу: “От тут і стає перед нами, галичанами, а особливо перед Вами, молоді приятелі, велика історична задача – допомогти російській Україні в тяжких переломових хвилях і потім, у початках, у закладах великої праці – здвигнення нашої національної будови в усій її цілості” [2, с. 404]. Саме молодь як у часи Каменяра, так і сьогодні зі своїм ентузіазмом і запалом до роботи зможе реально допомогти виконати головне завдання – витворити з величезної етнічної маси українського народу українську націю.

І. Франко закликає українське суспільство до створення сильної інтелігенції, як однієї з основ творення міцної нації, покладаючи великі надії на молодь. Інтелігентними людьми Каменяр вважає не просто писемних чи освічених, якими зараз є всі, а належно вихованих і таких, які будуть йти в ногу з часом, які підніматимуть до себе народ, а не вертатимуться до нього. Вони повинні пропускати через себе всі чужоземні віяння і ті, що виявляться правильними, прищеплювати нашому народу. “Інтелігенція повинна передовсім бути інтелігенцією, повинна бути громадою людей з широким образованием, з виробленим характером, з щирим чуттям до народу” [6, с. 148]. Тобто вчений закликає злитися з народом, але не повернутись до нього, а підняти свідомість простих українських людей до національних ідей, щоб всі зрозуміли, що нація буде єдина тільки тоді, коли її дух пройнятий високою національною свідомістю. Вона повинна бути невід'ємною від життя людини і злитися з її існуванням. Це не просто якість тимчасове явище, а принцип і життєдайна сила, яка постійно повинна існувати в головах українців. Без національної свідомості неможливо, бо вона зберігає і захищає духовну сутність

нації, підносячи її щоразу на вищі щаблі розвитку, допомагаючи їй розкрити ширші горизонти свободи, самовдосконалення і творчості. Зміст національної свідомості в кожному історичному добу змінюється і доповнюється новими ідеями, вимогами і прагненнями народу, хоча залишаються основоположні й незмінні етнічні самобутності та традиції, сутності етносу, патріотизм і бажання працювати для свого народу, почуття любові та єдності у своїй спільноті, ідеал національної незалежності й державного суверенітету. Всі ці якості ми повинні плекати і вирощувати у своїй свідомості, як це нам заповідав І. Франко: “Ми мусимо серцем почувати свій ідеал, мусимо розумом уявляти собі його, мусимо вживати всіх сил і засобів, щоб наближуватись до нього, інакше він не буде існувати” [4, с. 285].

До проблем націотворення філософ звертається у багатьох своїх працях, і зокрема у статті “Поза межами можливого”, де він ретельно розглядає питання можливості побудови з великої етнічної маси українського народу міцну і незалежну українську націю. Каменяр критикує М. Драгоманова за те, що той сильно захоплювався західноєвропейськими ідеалами соціальної рівності й політичної волі, забуваючи про ідеал національної самостійності. І. Франко хотів донести до всіх думку про те, що, не маючи в душі національного ідеалу, всі політичні й соціальні вимоги стануть лише ілюзією, що найкращі українські сили розгубляться і зневіряться, що саме національний ідеал самостійності є не тільки основою, а й плодючим ґрунтом соціальної рівності й політичної волі, а не навпаки. Той, хто цього не зрозуміє, покладе своє життя для безплідної політичної боротьби, бо простими розмовами про рівність не закличеш людей до політичної діяльності.

Письменник сформулював національний ідеал, який відображав реальний стан та історичну перспективу розвитку українського народу. Його думки у кожному творі є дороговказом, програмою і метою боротьби українського народу за своє визволення. Кожний, хто хоч трошки переймається долею української нації, повинен відкрити для себе великий духовно-літературний доробок І. Франка.

Отже, проблема націотворення пов'язана не тільки із зовнішніми чинниками, а більшою мірою із внутрішніми відносинами, діяльністю та свідомістю єдності самого українського народу, його верствами й особистостями, які повинні спрямовувати свої дії у напрямку досягнення національної та державної незалежності. Ще сто років тому, за часів життя Каменяра, багатьом здавалась неможлива незалежність України, але завдяки ентузіастам, таким як І. Франко, які плекали національний ідеал самостійності й поступово, систематично і ненастанно відсували межі неможливого, ми зараз маємо незалежну і соборну державу Україну. Звичайно, роботу ще не закінчено. Ми повинні продовжувати важку працю Каменяра стосовно творення з великої етнічної маси українського народу української нації, яка буде мати стійкий імунітет від зазіхань ззовні та підривань її зсередини; коли кожен свідомий громадянин буде мати первинне етнічне самовизначення, плекатиме національну самосвідомість, національну гордість, жертвний патріотизм, почуття єдиної української морально-психологічної спільноти, свідомо помірне співвідношення індивідуального і суспільного. І в цьому нам допоможуть настанови І. Франка, які можна побачити в кожному його творі, де незалежність і міцність нації є її буттям у всіх сферах її життя.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Франко І. Мойсей* // Збір. творів. У 50 т. К.: Наук. думка, 1976. Т. 5. С. 201–264.
2. *Франко І. Одвертий лист до галицької української молодіжі* // Збір. творів. У 50 т. К.: Наук. думка, 1986. Т. 45. С. 401–409.
3. *Франко І. Подуви весни в Росії* // Збір. творів. У 50 т. К.: Наук. думка, 1986. Т. 45. С. 349–376.
4. *Франко І. Поза межами можливого* // Збір. творів. У 50 т. К.: Наук. думка, 1986. Т. 45. С. 276–285.
5. *Франко І. Сухий пень* // Мозаїка. Франко Іван. Львів: Каменяр, 2002. С. 278–282.
6. *Франко І. Чи вертатись нам назад до народу* // Збір. творів. У 50 т. К.: Наук. думка, 1986. Т. 45. С. 140–150.

**NATIONCREATION IN THE PHILOSOPHICAL
LOOKS OF IVAN FRANCO****Iryna Salyha**

*Ivan Franko National University of Lviv,
Universytetska Str., 1, Lviv, 79000, Ukraine,
e-mail: irunka.leo@rambler.ru*

The article discusses a problem of national formation in the theory of I. Franko which is one of the major ideas of the whole Ukrainian philosophic heritage and has principal significance for Ukraine which at that time was divided between two empires Russian and Austrian. I. Franko sees the formation of a nation not only as a spiritual factor of his creative work, but also as a programme and purpose for all generations of Ukrainians. A major feature of people's maturity for Kameniar as a nation is their seeing themselves as an integral organism. Everyone should work at forming a strong nation, which will be apt to cultural and political life, resistant to assimilative work of other nations and open for understanding to an utmost extent and at the greatest speed the cultural gains of human society. Following Kameniar's advice, Ukrainians will form a strong Ukrainian nation from big ethnic mass.

Keywords: nation, people, ethnic mass, intelligentsia, language, national consciousness.

**ПРОЦЕСС ОБРАЗОВАНИЯ НАЦИИ В ФИЛОСОФСКИХ
ВЗГЛЯДАХ ИВАНА ФРАНКО**

Ірина Салыга

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. Университетская, 1, г. Львов, 79000, Украина,
e-mail: irunka.leo@rambler.ru*

Рассмотрена проблема образования нации в теории И. Франка, которая является одной из основных идей для всего философского наследия и имеет принципиальное значение для Украины, которая на то время была разделена между двумя империями, – московской и австрийской. Создание нации И. Франко рассматривает не только как духовный фактор своего творчества, но как программу и установку для всех поколений украинцев. Потому что для него определяющим признаком зрелости народа как нации являются осознанием ею своего единства как целого организма. Каждый должен работать над созданием крепкой нации, которая будет способна к самостоятельной культурной и политической жизни, отпорной на ассимиляционную работу других наций и открытой для понимания в самой широкой мере и самом быстром темпе общечеловеческих культурных достижений. Выполняя советы Каменяра, украинцы создадут из большой этнической массы крепкую украинскую нацию.

Ключевые слова: Нация, народ, этнос, интеллигенция, язык, национальное сознание.

Стаття надійшла до редколегії 01.12.2008

Прийнята до друку 11.03.2009